

УДК: 327:343.431

Процун М. А.

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ ЯК ПОЛІТОЛОГІЧНА КАТЕГОРІЯ

Розглядається характеристика поняття «торгівля людьми» як категорія сучасної політологічної науки. Проаналізовано сутність торгівлі людьми та визначено основні трактування цього поняття на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин.

Ключові слова: транснаціональна злочинність, торгівля жінками, торгівля людьми, «біле рабство», протидія торгівлі людьми, трєффік.

Процун М. А. Торговля людьми как политологическая категория

Рассматривается характеристика понятия «торговля людьми» как категории современной политологической науки. Проанализирована сущность торговли людьми и определены основные трактовки этого понятия на современном этапе развития международных отношений.

Ключевые слова: транснациональная преступность, торговля женщинами, торговля людьми, «белое рабство», противодействие торговле людьми, трэффик.

Procun M. A. Human trafficking as a category of political science

The article deals with the characteristics of the concept of «human trafficking» as a category of modern political science, the essence of the definition of «trafficking» and basic interpretations of this concept on the modern stage of development of international relations.

Key words: transnational crime, human trafficking, trafficking in women, «white slavery», countering of human trafficking, traffic.

Актуальність проблематики дослідження. Незаконне переміщення людей і торгівля ними як живим товаром (трєффік) – одна з найбільш актуальних проблем сучасності. Жертвами сучасних форм рабства в усьому світі щорічно стають мільйони людей. Великого значення набуває повне й відповідне визначення та розкриття сутності поняття «торгівля людьми», інформування суспільства про цю серйозну проблему як один із найнебезпечніших злочинів проти особистості. Майже кожна країна має в своєму законодавстві¹ визначення цього поняття, проте на науковому рівні однозначності трактування даної категорії не має. Проте, як справедливо зазначають фахівці, дуже важливим при описі соціальних явищ та формулюванні положень правових документів є питання коректної термінології.

Ступінь розробленості теми. Дана проблематика є предметом дослідження багатьох наук, серед яких провідне місце посідають правознавство, міжнародні відносини, зовнішня політика країн світу, політологія, соціологія, психологія та ін., що свідчить про великий інтерес науковців до такого явища сучасної міжнародної політики, як торгівля людьми. Найбільш ґрунтовні дослідження з цієї проблематики здійснені українськими науковцями Власовим П. [1], Горват Л., Литвиненко О., Сурніною Т., Шкутько Г. [3], Іщенко В. [4], Кривошеєвим С., Куц В., Соболевим В. [7], Левченко К. [8; 9], Мельник М. А. [10], Мельник М. І., Хавронюк М. [11] та ін.

Аналіз української наукової літератури з проблематики торгівлі людьми свідчить, що сьогодні тут переважає економічний, правовий і соціологічний дискурси. Політологічний аспект торгівлі людьми представлений недостатньо. Саме тому метою нашого дослідження є систематизація існуючих підходів до визначення сутності категорії «торгівля людьми»,

¹ У 2011 р. був прийнятий Закон України «Про протидію торгівлі людьми», спрямований на урегулювання питань протидії торгівлі людьми, мінімізацію її наслідків встановленням відповідних організаційно-правових засад, повноважень органів виконавчої влади і визначення статусу осіб, постраждалих від торгівлі людьми, порядку надання допомоги таким особам.

виявлення структури даного поняття як категорії політологічної науки, встановлення зв'язку поняття «торгівля людьми» з іншими суміжними політологічними категоріями.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Для того, щоб чітко зрозуміти феномен такого явища сучасної міжнародної політики, як торгівля людьми, потрібно, перш за все, дослідити процес виникнення даного явища в міжнародному та національному аспектах. Проблема торгівлі людьми – одне з найнегативніших явищ сучасного суспільства – уперше була піднята правозахисниками на початку ХХ ст. У той час особлива увага приділялася жінкам з Великобританії, яких змушували до проституції в країнах континентальної Європи. Так з'явився термін «біле рабство», який пізніше поширився на загальне поняття торгівлі людьми.

З тих пір феномен торгівлі людьми піддається постійному аналізу і є предметом багатьох суперечок і дискусій. Однак якщо подивитися на більшість документів, публікацій, виступів з проблеми, то стане очевидно, що часто поняття «торгівля людьми» обмежується «торгівлею жінками». При цьому в більшості випадків мова йде про торгівлю жінками з метою використання в проституції, порнобізнесі, сексуальній сфері тощо. Безумовно, торгівля жінками є складовою частиною злочину «торгівля людьми». Однак поняття «торгівля людьми» є більш широким: об'єктом цього злочину може бути будь-яка особа незалежно від статі і віку [4, с. 97].

Як свідчить історія, проблема торгівлі людьми має глибоке коріння, і суспільство на різних етапах свого розвитку по-різному ставилось до неї. Але лише на початку ХХ ст. розпочинається міждержавна взаємодія, в рамках якої світове співтовариство розглядає торгівлю людьми як проблему злочинності.

Одними з перших на початку 90-х рр. ХХ ст. відчули на собі проблему торгівлі людьми країни колишнього Радянського Союзу. Використовуючи складну економічну ситуацію, високий рівень безробіття і правову недосконалість захисту громадян молодого держави, було організовано кримінальний бізнес – запрошення громадян пострадянських країн працювати за кордоном, де вони піддавалися експлуатації, заробляючи мізерні гроші собі і тисячі для організаторів цього бізнесу. Експорт «живого товару» здійснювався в Росію, Туреччину, Італію, Іспанію, Німеччину, Сербію, Македонію, Кіпр, Португалію, Угорщину, Грецію, Чехію, Арабські Емірати, Ізраїль, США та інші країни. Чоловіків експлуатували як будівельників, шахтарів; жінок – як домогосподарок, швачок, мийниць посуду. Крім звичайної експлуатації, жінки наражалися на такий її різновид, як сексуальна експлуатація, яка приносила і приносить найбільші прибутки торговцям живим товаром. Для торгівлі людьми не існує державних кордонів, немає різниці між розвинутими державами і державами, що розвиваються. Вона легко адаптується як до бідності, так і до розкоші, є актуальною майже для всіх народів [14, с. 115].

За оцінками експертів, щорічно 1–2 млн. людей стають «живим товаром». Наприкінці ХХ ст. з його проявами зіткнулась і Україна. За результатами наукового дослідження, профінансованого ЄС, Україна опинилася на 87-му місці у світовому рейтингу по боротьбі з торгівлею людьми. Індекс країн розраховували спільно експерти з економіки, політологи й криміналісти з Університету Геттінгена, Університету Гейдельберга й Лондонської школи економіки. Усього було проаналізовано дані з 182 країн світу. Як зазначається у доповіді, Україна не є тільки державою-жертвою, на території України примушують до безоплатної праці й віддають у сексуальне рабство жителів і жительок Демократичної Республіки Конго, Молдови, Узбекистану, Чехії, Пакистану, у тому числі й дітей.

Проте і сьогодні визначення торгівлі людьми залишається дискусійним, на що неодноразово звертали увагу зарубіжні та українські дослідники. Як зазначають російські дослідники, існуючі дефініції торгівлі людьми виявляють, що серед них немає жодної, що визначала б цю сферу діяльності ясно й просто і могла б застосовуватися до широкого спектра ситуацій. Очевидний розкид думок у визначенні поняття «торгівля людьми» (треффік) свідчить про те, що дослідники зіштовхнулися з багатогранним явищем, що

практично є «білою плямою» у соціальних дослідженнях. Доповнює плутанину у визначенні сутності трєффіка використання правовими й державними організаціями різних дескриптивних термінів, які так чи інакше припускають торгівлю людьми: «контрабанда іноземців», «переміщення іноземців», «нелегальна контрабанда іммігрантів», «переміщення людей», «торгівля людьми». Крім того, у низці досліджень уживаються додаткові визначення, такі, як «переміщення людського товару», «продаж людей», «переміщення осіб» та ін. [2].

Спробу підсумувати численні дискусії навколо поняття «трєффік» зробили голландські дослідники. Вони виділили шість основних підходів до визначення феномену торгівлі жінками:

1. Торгівля жінками як проблема організованої злочинності.
2. Торгівля жінками як проблема міграції.
3. Торгівля жінками як проблема праці.
4. Торгівля жінками як моральна проблема.
5. Торгівля жінками як проблема, пов'язана із проституцією.
6. Торгівля жінками як проблема порушення прав людини [2].

Враховуючи напрацювання зарубіжних і вітчизняних дослідників, виокремимо кілька основних підходів до трактування зазначеного поняття.

По-перше, Міжнародна організація праці (МОП) розглядає проблему торгівлі людьми через призму негативних наслідків глобалізації, розподілу трудових ресурсів у світовому та регіональному масштабах у контексті вимушеної трудової міграції та примусової праці. Серед українських вчених такий підхід вперше запроваджений у 2002–2003 рр. дослідницькою групою МОП. Перспективними результатами його застосування є необхідність змін у сфері зайнятості, створення належних умов роботи, що є дуже актуальним для України.

По-друге, торгівля людьми розглядається як проблема злочинності. І цей підхід, як нам здається, є найбільш поширений у сучасній політичній і правовій науці. Він знайшов відображення у «Протоколі з попередження торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми», прийнятому у 2000 р., що доповнив Конвенцію ООН про боротьбу з транснаціональною організованою злочинністю. Протокол може розглядатися як основний сучасний документ, спрямований на боротьбу з цим злочином. Він визначає торгівлю людьми як «здійснення з метою експлуатації вербування, перевезення, передачі, приховання чи отримання людей шляхом погрози силою або її застосування чи інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою чи вразливістю стану або шляхом підкупу у вигляді платежів чи вигод для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу» [11, с. 353].

У посібнику для парламентарів «Боротьба з торгівлею людьми» визначаються три ознаки складу даного злочину: діяння (які дії провадяться) – вербування, перевезення, передача, приховування або прийом осіб; засоби (за допомогою чого провадяться ці дії) – погроза чи застосування сили або інших видів примусу, викрадення, шахрайство, обман, зловживання владою або уразливим положенням, надання або одержання оплати або вигоди для забезпечення згоди особи, що має владу над іншою особою; і мета, що припускає експлуатацію.

За своєю природою торгівля людьми майже у всіх випадках має транснаціональний організований характер, оскільки в процесі її здійснення залучаються представники злочинного світу різних країн, а потерпілих від цих злочинів можуть переміщувати через цілу низку державних кордонів. Торгівля людьми підтримується кримінальними організаціями, що грають визначальну роль у цьому бізнесі й прямо або побічно залучені в транспортування живого товару. Торгівля людьми поставлена в більшості країн поза законом, а тому стає прибутковим заняттям для багатьох злочинних груп, залучених у такий бізнес. Низка експертів одностайно висловлюється про те, що торгівля людьми є однією з галузей кримінального бізнесу, що розвивається найбільш стрімкими темпами в світі; у цій

індустрії домінують добре організовані кримінальні синдикати; одержані прибутки йдуть на фінансування інших різновидів злочинної діяльності, в тому числі торгівлі наркотиками та зброєю [7, с. 75].

Торгівля «живим товаром» як асоціальне кримінальне явище має особливість пристосовуватися до нових умов життя, міняти свої форми і методи залежно від економічної і соціальної ситуації у кожній конкретній країні і у світі взагалі. Тому з часом в торгівлі людьми з'являються нові тенденції. Під час опитування, яке проводилося в 2010 р. Державним інститутом проблем сім'ї та молоді, усі опитані експерти одностайно відмічали наявність еволюції в ситуації з торгівлею людьми в Україні, зростання масштабів проблеми. Певна еволюція відбувається, зокрема змінюються методи та підходи злочинних угруповань, методи вербування, групи ризику. З початком широкої інформаційної кампанії почали вербувати людей з невеликих міст, де рівень інформованості набагато нижчий. Зміни мають наступні прояви: потерпілими від торгівлі людьми стають і чоловіки, усе менше жінок у віці до 35 років, а більше молодих – 15–19 років – вивозяться для роботи у секс-індустрії, що свідчить про тенденції до омолодження секс-бізнесу і дитячого рабства. З'являється інформація про факти торгівлі дітьми, торговці висувають більше вимог до «якості товару», все більше з'являється потерпілих від торгівлі людьми, які використовувалися не в секс-бізнесі, а експлуатувалися в домашньому господарстві, на напівлегальних та нелегальних мануфактурах та фабриках. Їх вік – 30–50 років. Нові місця пошуку товару: торговці переходять до вербування у сільську місцевість, більш завуальованим та законспірованим є вербування. Вербувальники беруть на себе більше роботи: вони знаходять людей, самостійно оформляють їм документи, самі перевозять їх через кордон і передають до рук покупцеві за кордоном, одержуючи відразу гроші. Раніше вербувальники лише набирали людей і оформляли документи – подальші функції виконували інші злочинці. У такій ситуації вербувальники часто не одержували обіцяні їм гроші. Поширюється внутрішня торгівля з метою втягнення до порнобізнесу та проституції дітей, в тому числі на замовлення іноземців, змінюються форми торгівлі людьми, шляхи вивезення, зростають масштаби проблеми [5].

Цей підхід, що трактує торгівлю людьми з метою експлуатації як явище, підтримуване й спровоковане організованою злочинністю або організованими злочинними групами, дозволяє зрозуміти приховані механізми його підтримки, а, значить, і можливості боротьби з нею.

По-третє, деякі фахівці намагаються ототожнити торгівлю людьми з нелегальною міграцією, і саме в рамках цього підходу формуються найбільш прості засоби протидії – суворі візові режими на кордонах, криміналізація нелегальної міграції. Україна на собі відчуває негативні наслідки застосування такого підходу з боку країн Європейського Співтовариства, які створюють нову «залізну завісу», відокремлюючись від так званих «третіх» держав [1, с. 140].

По-четверте, визначення торгівлі людьми досить часто здійснюється у контексті торгівлі жінками та проституції, що створює не тільки неадекватне уявлення про проблему, але й тягне за собою боротьбу не з торгівлею людьми, а моралізаторство навколо осіб, які займаються проституцією (моральний підхід). Враження, що саме торгівля жінками покриває собою весь феномен торгівлі людьми, створюється тому, що великий відсоток у ньому посідають жінки та дівчата, яких продають з метою використання у примусовій проституції. Таке сприйняття проблеми закріпилося в міжнародних документах і національних законодавствах багатьох країн світу, зокрема у Конвенції ООН «Про боротьбу з торгівлею людьми й експлуатацією проституції третіми особами», що була прийнята в 1949 р. Насправді поняття «торгівля людьми» охоплює більш широке коло соціальних явищ. Предметом торгівлі може бути будь-яка особа незалежно від статі і віку: чоловіки – з метою експлуатації в праці, у тому числі в «потогінному виробництві», жінки – для виконання примусових репродуктивних функцій та примусових шлюбів, діти – з метою використання в жебрацтві, примусового усиновлення/удочеріння, будь-яка особа – для домашнього рабства,

вилучення і трансплантації органів. Торгівля жінками є лише складовою частиною феномена торгівлі людьми [13].

Проблема боротьби з торгівлею людьми стала надзвичайно актуальною для нашої держави саме у цьому контексті. Україна, як і більшість країн Центрально-Східної Європи, вже має досить тривалий сумний досвід, зокрема, втрати значної кількості жінок і дівчат, вивезених з її території за кордон, де вони стають жертвами різноманітних методів та форм експлуатації, найпоширенішою з яких є примушення до заняття проституцією. Негативний вплив від торгівлі людьми полягає ще й у поширенні венеричних захворювань, СНІДу, формуванні моральної деградації та відчуженості особистості, втрати родинних зв'язків, зруйнуванні суспільної моралі, небезпечному «звиканні» громадської свідомості до негативного явища, поширенні депресивних синдромів та суїцидальних тенденцій, зростанні агресивності та жорстокості. Торгівля жінками сприяє знищенню генофонду нації, оскільки злочинними угрупованнями втягуються у проституцію лише фізично здорові та найпривабливіші дівчата [14, с. 137].

По-п'яте, існує підхід, у рамках якого торгівля людьми розглядається як порушення прав людини, за яке повинні нести відповідальність держави. Важливим етапом у становленні такої концепції стала Всесвітня конференція з прав людини (Відень, 1993 р.), коли вперше насильство над жінками було визнано порушенням прав людини. З позицій захисту прав людини в останні роки розроблялася низка міжнародних документів по боротьбі з торгівлею людьми (Гаазька Міністерська Декларація (1997 р.), Конвенція ООН по боротьбі з транснаціональною організованою злочинністю (2000 р.), Брюссельська декларація (2002 р.). Проблеми виникають при переході від декларативних положень до формування політики «позитивних дій», яка базується на підвищенні і зміцненні статусу людини в суспільстві, її прав, що у перспективі виключає саму можливість продавати чи купувати людей [5].

Сьогодні торгівля людьми є грубим порушенням прав людини і розглядається на міжнародному рівні як злочин, що карається законом. Торгівля людьми може здійснюватися як у міжнародних масштабах, так і в межах однієї країни. Соціально-економічна криза, необізнаність переважної більшості населення з правових питань, корисливість та безпринципність злочинців, попит на так звані «послуги приватного характеру» – далеко не повний перелік чинників, які створюють сприятливі умови для процвітання цього виду злочину проти особистості на пострадянському просторі [6].

Структура торгівлі людьми включає: вербовку або викрадення з метою перетворення їх у рабів або утримання в наближених до рабства умовах; оформлення необхідних для виїзду документів; переміщення через національні чи регіональні кордони; продаж або купівлю за допомогою різних способів примусу, застосування сили, обману або шахрайства; переховування; експлуатацію і контроль жертв – економічну залежність, вилучення паспорта та інших документів, що встановлюють особистість, ізоляція/обмеження особистої свободи тощо; повернення на батьківщину або перепродаж іншому хазяїнові.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Торгівля людьми є багатоплановою проблемою, що вимагає зусиль для її вирішення, і стосується як країн-постачальниць (донори), транзитних (країни транзитної території) та приймаючих країн (реципієнти), так і в цілому міжнародної спільноти. З торгівлею людьми як злочином міжнародного характеру світова спільнота намагається боротися вже давно. Але, незважаючи на це, торгівля людьми останніми роками набула поширення як різновид незаконного бізнесу. Це явище науковці називають «товаризацією особистості» [8]. Воно є, в першу чергу, наслідком відсутності відповідного правового і соціального захисту людини. Саме ці проблеми мають стати предметом наступних політологічних досліджень.

Список використаних джерел і літератури

1. Власов П. О. Запобігання торгівлі людьми / П. О. Власов. – К., 2006. – 377 с.
2. Ерохина Л. Д. Торговля женщинами и детьми в социальной и криминологической перспективе [Електронний ресурс] / Л. Д. Ерохина, М. Ю. Буряк. – М., 2002. – 196 с.. – Режим доступу : <http://do.znate.ru/download/docs-15470/15470.doc>.
3. Запобігання торгівлі людьми: інформаційно-методичні матеріали [Електронний ресурс] / Горват Л. П., Литвиненко О. С., Сурніна Т. М., Шкутько Г. Г. – Луганськ : Управління у справах сім'ї, молоді та спорту Луганської обласної державної адміністрації, ОКУ «Луганський обласний центр роботи з жінками», 2009. – Режим доступу : <http://sms.lugansk.ua/node/1118>
4. Іщенко В. О. Торговля жінками та дітьми (криминологічні та кримінально-правові аспекти боротьби) / В. О. Іщенко. – К. : Атіка, 2008. – 247 с.
5. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (995_789), прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї ООН від 15.11.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/russian>.
6. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16.05.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vi-leghas.ua>.
7. Кривошеев С. Обзор механизмов, средств и правоохранительных мер для борьбы с торговлей людьми в Украине / С. Кривошеев, В. Куц, В. Соболев. – К. : МОМ, 2007. – 111 с.
8. Левченко К. Б. Основні проблеми порушення прав людини в торгівлі людьми [Електронний ресурс] / К. Б. Левченко. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/category/47672>
9. Левченко К. Б. «Торгівля людьми» та «торгівля жінками»: проблеми формування термінології сучасних документів / К. Б. Левченко // Вісник УВС. –2000. – № 11. – С. 24–30.
10. Мельник М. А. Торговля людьми в Україні : оцінка заходів, спрямованих на протидію / М. А. Мельник. – К., 2007. – 263 с.
11. Мельник М. І. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2-х ч. / Під заг. ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : МП «Каннон», 2008. – 1103 с.
12. Постанова КМУ «Про утворення комплексної програми протидії торгівлі людьми на 2005–2010 рр.» від 5.06.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua>.
13. Протокол про запобігання і припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї (995_791), що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятий резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї ООН від 15.11.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/russian>.
14. Торговля людьми в Україні. Оцінка заходів, спрямованих на протидію. ЮНІСЕФ, ОБСЄ, АМР США, Британська Рада. – К., 2009. – 247 с.